

СЪВРЕМЕНЕН ПОГЛЕД КЪМ ХАЙДУТ ВЕЛКО ПЕТРОВИЧ (1780–18.06.1813)

Мариана Йовевска

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

NEW APPROACH TO HAIDUK VELKO PETROVIC (1780–18.06.1813)

Mariana Yovevska

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo

Abstract:

The paper traces Haiduk Velko Petrovich's life on many levels: as a hero from the First Serbian Uprising and a handsome man, as a commander of a haiduk's detachment, a commander of a squad of several thousand horsemen and a husband of two wives, as a participant in the new Serbian administration. His image and the respect that Serbia and Bulgaria had for him are also commented on. His contribution and importance as well as his role in the decisive developments at the beginning of the 20th century as a haiduk with the irreconcilability and riotousness of a free person are pointed out. The paper traces the sources for haiduk Velko, the cultural memory, the way people remembered him and the first publications on him.

The author adopts the working hypothesis that the influence of his memories and the stories about his heroic life after 1868 were of great significance for the formation of Levski's new liberation strategy – preliminary preparation and the assignment of greater importance to the local committees.

Key words: *First Serbian Uprising in 1804-1813, haiduk Velko, heroism, cultural memory, Vasil Levski, Vasil Levski's strategy for the liberation of Bulgaria.*

Велко Петровиќ е един од героите в срѓбската епопеја за ослобождение 1804–1813 г. Остава в народната памет како „хайдут Велко“ – јунак, изтѓкан од смелост, героизъм, с несекващ стремеж към борба

за освобождение от Османска зависимост. Още през XIX век Милан Миличевич цитира думите, с които хайдут Велко дефинира смисъла на живота си, за да прецени реално собствените си предимства пред останалите въстаници и войводи: „да даде бог сърбите и турците да не се помирят докато аз съм жив, защото като ударят турците, мене трудно ще ме различат от тези кокошкари. Да се помиря с турците, биха ме осъдили и жените. А след като загина, господ да им даде мир и никога повече да няма война”¹. Разказват също така, че княз Милош Обренович заявил, че ако в мирно време хайдут Велко е затворен в много здрава клетка за лъвове и тигри, пак би се освободил, за да направи нещо неразрешено, но затова пък във военно време – не трябва да бъде ограничаван, т.е. да бъде оставен на собственото му желание за битки и сражения, на вродения му военен талант².

Безумно смелите не остаряват и хайдут Велко, без да познае що е страх от смъртта, живее само 33 години. Има свои правила и свои идеали, но винаги с порива на гордата хайдушка душа; дните му са без ограничения и канони, отхвърля всички предразсъдьци и разпоредби в името на гордия човешки дух и свободата – народна и лична. Хайдут Велко не живее в годините на Първото сръбско въстание, в тях той гори, като стихия, като пламък, за който няма прегради и предопределена насока.

Вук Караджич (1787–1864) като съвременник на хайдут Велко ни оставя лични впечатления. По всяка вероятност, като писар в Неготинска крайна, се е срещал с него през 1812 г., където е районът на хайдут Велко Петрович. По сърце и по юначество В. Караджич го поставя на първо място в Сърбия, дори и в цяла воюваща по това време Европа³. Сравнява го с античния Ахил и с Милош Обилич – средновековния герой в битката на Косово. Сръбският историк Владимир Чорович (1885–1941) го посочва за “най-популярния герой на Първото сръбско въстание”⁴.

Хайдут Велко загива тридесет и три годишен на 18 юни 1813 г. в артилерийските траншеи при отбраната на град Неготин. Природно красив, с кестянява коса и тънки мустаци, този, обличащ се изискано, млад мъж няма време да записва изключително интересния си и интензивен живот. Предпочита да живее свободно дори в известен смисъл необузвано, с безразсъдна смелост и изключителен героизъм.

Привлекателен, буен и непокорен, хайдут Велко е на границата на безразсъдното, като до края си остава по душа хайдутин, без да проявява заложби на административно организиран, на старателен и прилежен държавник или пък послушен управник. Единствено и завинаги хайдутин, той е изключително смел, до умопомрачение безразсъден в геройствата си по време на Първото сръбско въстание 1804–1813 г.

Велко участва в превземането на Белград, води чета от с. Подгорац до Сокол баня, от устието на р. Тимок та до град Пирот. Ту е господар на Църна река, ту пък войвода в Баня (1809–1811) или Краински войвода на град Неготин (1811–1813). Конницата, която оглавява, е многохилядна и дните му преминават в непрестанни сражения и битки, редувани от различни пиршества, гуляи, музика и женска компания; с безпаметни сутрини от среднощни мохабеди и ежедневен не, ежечасен, самоотвержен героизъм.

Венчан е за две жени едновременно, не приема безусловно командването на въстаническите водачи и никой не може да го спре, когато ругае най-главния вожд Кара Георги или председателя на Правителствующий съвет и първи военен министър, воеводата Младен Милованович (1760–1823). Негодува и срещу известния войвода Станое Главаш (1763–1815), който е първият му войвода в хайдушкото поприще. Казват, че по-скоро Кара Георги (1762–1817) се страхувал от него, отколкото Велко Петрович от вожда и главния комедант на въстанието.

Няма записани и публикувани писмени спомени от времето на въстанието за хайдут Велко. Няма запазени оригинални документи от него или конкретно свързани с него. Недостатъчна е непосредствената информация за събитията в Източна Сърбия по време на въстанието, която да съответства на големия интерес към тази толкова оригинална личност⁵. Когато Дружеството за сръбска словесност започва да изпраща чиновници след 1841 г., които да записват спомените на малцината останали живи свидетели от Първото сръбско въстание, сръбското княжество се управлява от уставобранителски режим, който подхожда към работата строго организирано и предварително планирано, с респект към правата на наскоро възстановената династия на Карагеоргиевичите.

В източните райони водачи на Първото сръбско въстание са били войводите Миленко Стойкович (1769–1831), Петър Добърняц (1771–1828) и хайдут Велко, които често се явяват в опозиция на Кара Георги. За тях няма записани разкази, може би защото не е проявен специален интерес от страна на чиновниците. Имената на тези трима войводи, дори като второстепенни персонажи, почти не се срещат⁶.

Първ, който пише за х. Велко, е Вук Караджич (1787–1864). Хайдут Велко е и първият герой от сръбското въстание, комуто е публикувана биографията в първия брой на приложението „Забавник“ към списание „Даница“ през 1826 г.⁷ Три години по-късно – през 1829 г., тази биография се препечатва в „Забавник“, за да оглави специалната поредица от жития на видни сръбски национални герои. Общо 17 жития, както сам се изразява Вук Караджич, са посветени на загиналите за освобождение. Утвърдени за светци на сръбската държава, отново водещ сред тях е х. Велко. В. Караджич говори с нескрита симпатия за подвизите и хайдушките му геройства, за странстванията му преди и по време на въстанието, възпява героичната му смърт в обсадения Неготин⁸. За безстрашния хайдутин пише и поп Матея Ненадович (1777–1854). В Кратките записки той оценява за трагична грешната тактика да се отбранява град Неготин, коствала не само живота на Велко Петрович, а и на много други въстаници⁹. През 1846 г. поп Матея (1777–1854) посещава района на военните действия от 1813 г. и виждайки високите и непристъпни планини, се убеждава, че решението за обща отбрана е неправилно. Ако населението и въстаниците се бяха изтеглили към планините и околните гори, каквато е била заповедта на Кара Георги, мнозина са щели да се спасят и хайдут Велко може би не би загинал¹⁰.

През 1888 г. и Милан Миличевич (1831–1908) включва биографията на хайдут Велко в сборника „Поменик за известните сърби в най-ново време“, където се придържа в значителна степен към разказаното от Вук Караджич, но добавя и нови подробности¹¹. Той разказва, че Кара Георги (1762–1817) не изпраща войска да помогне на х. Велко в 1813 г., заради Младен Милованович (1760–1823), който заявил „Да загива народа, сватба без месо не става! Нека се бие Велко, стига само са му пели български песни“¹². За хайдут Велко пише и Андра Гаврилович (1864–1929) в тритомния си сборник,

посветен на националните сръбски герои от XIX век, където сред всичките 216 видни въстаници двадесет и втората позиция е предоставена на хайдут Велко¹³.

Интересен нюанс се разкрива при съпоставяне текстовете на Матей Ненадович и Милан Миличевич за отбраната на Неготин. И двата извора са единодушни, че решението за отбрана е лично на Велко Петрович. В първия източник то е взето въпреки позициите на върховния вожд Кара Георги, а според втория – Кара Георги не пожелал да изпрати помощ в края на въстанието. При това се загатва за известна доза ревност към славата на хайдут Велко като храбрец и почитател на българските песни.

Трудно е да се очаква, че през юни 1813 година Кара Георги ще може да обърне събитията в своя победа, при положение, че Турция, подписала мир с Русия предходната година, настъпва на широк фронт срещу сръбското въстание. В тези последни битки хайдут Велко избира да защитава населението на Неготин до последно, защото, подкрепяйки го, то е следвало неговото управление в годините на въстанието, а може и заради това, че „са му пели български песни”.

Тази осъзната саможертва на хайдут Велко Петрович, като защитник на Неготин печели възхищението на всички автори, които след Караджич пишат с открита симпатия за него. Храбростта и славата на хайдут Велко достигат и до известният германски историк Леополд Ранке (1795–1886), който му отделя значително внимание¹⁴. Велко Петрович е най-прославеният, най-възпяваният и най-големият герой на Първото сръбско въстание. Това важи и днес в XXI век, когато известният хайдутин запазва позицията си да бъде сред първите тридесет в поредиците на 100-те най-известни сърби. Това показва гласуването в Интернет.

Но сред автентичните извори и източници за Първото сръбско въстание има един, който не оставя никаква информация за Велко Петрович. Това е народният гуслар и съчинител, изпълнител на музикални балади Филип Вишнич (1767–1834), който пее най-възторжените поеми за въстанието и сам е автор на 13 епични балади за въстаниците-герои. Любопитното е, че именно той не е оставил нищо за хайдут Велко. Документирано е, че в писмо от 9. август 1815 г. Вук Караджич изпраща Лукиан Мушицки (1777–1837) да запише от

слепия певец Филип Вишнич нещо ново за х. Велко¹⁵. Неизвестно защо, но Ф. Вишнич не оставя нито стих, нито ред за хайдут Велко. Дали не е очарован от него? Хайдут Велко нарушава класическите представи за епичен юнак с двете си законни съпруги – Мария и Чучук Стана (1795–1849), а и с другите си любовни авантюри¹⁶. Възможно е Ф. Вишнич да не познава борбите в Източна Сърбия – както личностите, така и разигралите се сражения там и за това да не пише за хайдут Велко. За това могат да се правят само предположения.

Но в културната памет на населението в Източна Сърбия, в устните предания спомените за хайдут Велко остават¹⁷. Те се срещат в наративни източници на площ многократно по-голяма от тази, в която приживе воюва – нахиите Неготинска, Църноречка, Гургосовачка, Банска, Бела паланка, Пирот. Известността му преминава границата и на българска територия се простира във Видинско, Белоградчишко, въпреки че признанието на българите идва малко по-късно¹⁸. Ако Раковски в поемата „Горски пътник“ търси да намери повече сведения за хайдут Велко, то през 1986 г. вече му е открит паметник при с. Костичовци, Видинско. Официалното му наименование е „Хайдутин“, но всички местни жители знаят, че това е хайдут Велко. Една каменна фигури във формата на човешка глава от природните феномени на Белоградчишките скали също е наречена на хайдут Велко¹⁹.

Паметта за героичния хайдутин и войвода се пази в народното творчество на сърби, българи, румънци, на живеещите власи в Североизточна Сърбия и на различните етноси в Македония. В 665-те песни, събрани от братя Миладинови, три са посветени на хайдут Велко²⁰. И в края на XX век той пак е известен, разпознаваем е и присъства в около седемдесет лирични и десетина епични песни²¹. Но нито с броя си, нито с поетичната красота и музикална оригиналност, песните успяват да изразят голямата и дълбока привързаност на народа към обичания герой. Изследователи на епоса за хайдут Велко като Радмила Пешич и Вукашин Станисавлевич твърдят, че народният певец все още е длъжник към огнения живот на хайдутина Велко Петрович и към неговите подвизи²². Дори в началото на третото хилядолетие се откриват нови народни песни, варианти на други песни, които прославят смелостта, геройството и опиянението от свободния живот на хайдут Велко извън Османската държава²³.

Най-популярна е песента “Писмо пише Мулапаша”, записана на сръбски език в района на Църна река, от българското и от влашкото население²⁴. Първият текст на песен за хайдут Велко записва Милан Д. Миличевич, който е публикуван през 1876 г. в книгата му “Княжевина Сърбия”²⁵. В хоровата музика и в съвременните концертни изпълнения песните за х. Велко прозвучават едва в 1892 г. На 13.VII. 1892 г. в град Неготин се открива паметник на почитания защитник на града. За това събитие големият сръбски композитор Стефан Стоянович Мокраняц (1856–1914), родом от Неготин, пише рапсодия с разнообразни песни и фолклорни мотиви, посветена на хайдут Велко Петрович. Под номер 6 в нея е включена сюита с красивото старинно наименование „Руковец” – плетеница, в смисъл на музикален венец. С нейната премиера Стефан Стоянович Мокраняц поднася специален музикален „венец” за героя х. Велко. В същност тогава, през 1892 г., е премиерата на музикалното хорово и концертно изпълнение, а народните песни за х. Велко получават своето съвременно музикално звучене. За откриване на паметника на х. Велко в Неготин, Люба Ненадович – син на поп Матея, също оставя стихове, които и днес са изписани на каменния постамент: „Вечно ще носим сияйния спомен за теб, докато и нас ни има под слънцето”. Това е благодарността и признанието, за емблематичните велкови думи “Главата си давам, но Крайна не давам!”.

Хайдут Велко (1780-1813) не само е част от културната памет и устните предания на няколко балкански народа, но е считан за свой и от българи и от сърби²⁶. За българите той е българин, за сърбите – сърбин. Роден, живял и воювал в граничния район между съвременна Сърбия и България естествено е споменът за хайдутина, изчистен и идеализиран от годините, да се пази и у българи и у сърби. Родом е от Леновац, в нахия Църна река – днес в района на град Зайчар, наеман за пастир във Видинско, Нишко; бранил Неготин – граничен за България и Сърбия град – винаги е бил на междата между двете държави, между двата народа. Народните песни разказват за заможните Велкови родители – Петър и Петрия²⁷. Баща му като богат човек има „три пъти по хиляда овце”. Турците го познавали като “Петър-Сиренар”, заради многото количество млечни продукти, които вземали от него. Хайдут Велко е най-големият от тримата им

сина и баща на внука им – Рако. По-малкият син Милутин е чиновник в град Неготин при княз Милош Обренович и живее до 1861 г. в Зайчар. Най-малкият – Милко Петрович загива като доброволец в руската армия при обсадата на Силистра през юни 1829 г.

Костите на хайдут Велко, положени първоначално на южната страна на църквата „Рождество на пресвета Богородица” в Неготин през 1854 г., са препогребани заедно с тленните останки на по-малкия му брат Милко Петрович в една гробница²⁸. Милутин поставя надгробна плоча на стената на църквата със стихове на Сима Милутинович Сараилия, след като е построил общата гробница за двамата си братя.

Военните операции и сраженията, които води Велко Петрович са в районите, които днес са на границата между България и Сърбия, при това са подкрепяни от смесеното местно население по двете страни на границата – българи, власи, сърби. Така хайдутинът става за българите българин, а сърбите – сърбин, без значение от етническият му произход. В началните месеци на 1807 г. хайдут Велко се отличава в боевете около Видин и по поречието на р. Тимок, където руснаци и сърби воюват съвместно срещу турската армия. Нарушавайки координацията за общи и съгласувани действия, хайдут Велко на своя глава се откъсва с конен отряд по посока на областта Загоре, превзема Бяла паланка и селата около Белоградчик²⁹. При това споменът за него се запазва през столетията с текстовете в народните песни, балади и преразказвани случки и разкази. Тачен от сърби за участието му в битката при Варварин (1810), където се сражава с подкрепата на руски части, той е ранен в лявата ръка и остава с видими поражения. Възхваляван е за защитата на град Неготин и командването на сърцатите “бекяри”, воювали под негово командване. Неговият фронт срещу турците е от устието на р. Тимок до град Ниш – днешна Североизточна Сърбия.

В миналото и днес се знае, че Велко се е замогнал от ограбеното и е натрупал богатство от събирането на такси и мита от пристана, за който е отговарял по заповед на Кара Георги³⁰. Настървен в сраженията за победа на всяка цена, за заграбване на плячката х. Велко не е бил алчен за имане, нито пък е бил свидлив и стиснат. С щедра ръка раздавал всичко, което печели в бой или от такси – раздава пари,

раздава и имущество. Помни се, че е пълнил топовете със сребърни талери, когато е нямал боеприпаси³¹.

Това поведение той възприема още преди въстанието, когато в началото на XIX век младият и непокорен младеж поема по хайдукските пътеки. От 1803 г. участва в четата на Станое Главаш в която е бил и самият Кара Георги³². Велко дори присъства на скупщината (събранието) в Орашац, където на 2.02/ 15.02.1804 г. Кара Георги е избран за комендант на въстанието³³. След това преминава в четата на войвода от Смедеревска нахия. Джуша Вуличевич, а след смъртта му в 1805 г. влиза в дружината на неговия брат – Вуица Вуличевич. С тази чета участва в боевете за превземане на Белград.

Истинската му природа и военен талант се разкриват след освобождението на Белград. За да разшири въстанието в Източна Сърбия, в родната му Църноречка нахия, той иска от Кара Георги и вождовете в Съвета да му дадат писмо и знаме, около което да събере отряд, за да дигне на въстание срещу турците родния си край. Получил това, което искал, потегля от Парачинска нахия за Криви вир с оръжието и боеприпасите, останали от турските части след освобождението на Белград. Набързо успява да наеме “бекяри”, както са наричани военните отряди от младежи доброволци, воюващи на страната на въстаниците срещу заплащане. Велко Петрович сформира голям конен отряд, между 6 и 9 хиляди конника в различните години, с които пази югоизточните райони на въстанала Сърбия.

Оттук започва одисеята му на борец и герой в Първото сръбско въстание. Държейки Църна река, той най-често пребивава в Сокол баня, където е постоянната му резиденция. Изгражда цяла система от отбранителни траншеи, валове за защита, с които успешно защитава района от прииждащите турски части. Тук Велко преминава сръбско-турската фронтова линия, за да се съгласува военните действия със сръбските военни отряди, намиращи се в турския тил. Храбър до безумие, той отново пресича бойната линия, за да се завърне при отряда си.

Велко е провъзгласен от Съвета за бюлюкбашия (командир на взвод с десетина-двадесет човека), за да разшири въстанието на Изток и за да пази границата³⁴. Конят си – Кушлю, взема като трофей от Омербег, победен край Погорачката кула. След първите военни успе-

хи бившият хайдутин и бюлюлбашия сам се обявява за войвода и то без да търси мнението на войводите в Съвета. Заграбил бегово имущество и имане той щедро раздава на своите юнаци жълтици, като обявява 4-5 човека за бюлюкбашии, други за бимбашии и един за байрактар. Новопроизведен бюлюкбашия изпраща в Белград да предаде на Съвета останалото злато. Членовете на съвета получават парите „от войводата Велко”. Щедро финансирани, те приемат новата титла на хайдут Велко – войвода, която е равна с техните. За хайдут Велко няма административни институции и процедури, дори и в рамките на изграждащата се сръбска власт.

Чарът на Велко е в неговото незачитане на каквито и да било авторитети, в това, че се ръководи от собственото чувство и разбиране за чест. Ограбил богатството на турски паши, натрупал пари от такси и мита от превози с лодки, той ги задържа при себе си като трофей. Не желае да ги изнесе с отряда, който извежда жените и децата от защитения град Неготин. Желанието му е, в случай че го убият, да не го намерят беден. Разсъждава, че колкото един герой е по-голям боец и има повече победи, толкова по-богат трябва да бъде. Кани всеки, който претендира за имането му, да дойде да го завоюва и да го получи като трофей, но трябва да го победи. За себе си заявява, че знае къде и как да си върне отнетото имущество, ако някой посегне да му го отнеме.

Хайдут Велко не познава понятието дисциплина. В едно сражение Кара Георги се провиква на превъзбудения от алкохол и юначество хайдут Велко, “Велко, Велко! Връщай се! Къде отиваш турците ще те съсекат! Като искаш турци да те секат, ела аз да ти отрежа главата”³⁵. Без да зачита авторитети и без респект към военната субординация, той се сражава като хайдутин, държи се като самостоятелен войвода както по време на въстанието, така и преди въстанието. Не е склонен да изпълнява безрезервно всички разпорежданията на сръбското управление.

През 1810 г. хайдут Велко е извикан в Белград пред скупщината, за да отговаря по обвинения, повдигнати от нахиите, които са под негово управление³⁶. Обвиненията на някакви дребни кнезове и бюлюкбашии се отнасяли за това, че целувал девойки, че бекярите или момците му огнели от местното население добитък – говеда и

овце и го продавали като турска плячка. Решението на Съвета било строго и категорично – затвор. Поради напредналото време не бил задържан веднага. Арестуването му се отлага за следващия ден, което му позволява да избяга до Смедерево и да се спаси³⁷. Помирението с централната управа на въстанието идва след време, когато в една битка на въстаниците с турските части, Велко изневиделица се включва на страната на сърбите. Така съдебното преследване и заповедите за задържане просто се забравят, а победителите не ги съдят.

Запомнени са неговите критични думи „Аз си мислих, че ме викат в Белград да им кажа колко пъти съм раняван, колко от бекярите ми са ранени или загинали, имам ли с какво да им платя, а те ме разпитват колко девойки съм целувал?!“³⁸. Бил е много честен и дори да е било необходимо, пак не е можел да излъже. Не са му поверявали тайни, защото не може да ги пази. На дипломатическото поприще не се е проявявал, защото не е бил дипломатичен. Запомнен е като голям русофил и голям почитател на Русия. До такава степен е възхвалявал нейната сила и мощ, че не приема за истински твърденията за влизането на Наполеон в Москва. Награден е със златен медал и златна сабя от руското командване за успешното военно сътрудничество през 1810 г.

В най-кървавите сражения на обединените руско-сръбски войски при Малайница и Штубик през 1807 г. турците са разбити и техният предводител – видинският Мула-паша едва се спасява, бягайки до Видин. Преследван от хайдут Велко, той успява да се укрие зад крепостната порта за минути. Ядосан от неуспеха си хайдутинът засича портата със сабя като доказателство за юначество и слава на своето оръжие³⁹.

По извори от народните песни хайдут Велко се прочува с победата си над Осман-бег и неговите 13 турци от кулата в Подгорац, Църноречка нахия, където ги натирил да бягат с викове “Бягайте! Победени сме от хайдут Велко”⁴⁰. Той разширява въстанието в Гурговачка нахия в 1807 г. Превзема Бяла паланка от турците в 1809 г., а в 1810 г. е награден със златен руски орден за храброст.

Велко мери сили и с турския юнак Дели-Кара Мустафа от Видин и го побеждава. Според народните предания тежко ранен Дели-Кара Мустафа признава хайдут Велко за по-голям герой и му изпраща

коня и сабята си, за да бъде язден от голям юнак, а сабята му, за да се запасва от истински герой⁴¹. Нещо повече, Дели-Кара Мустафа изпраща на Велко Петрович и върнатата си любима, признавайки го за победител.

Велко цени свободата, свободната воля повече от своя живот. Запазени са негови думите “Главата си давам, но края си (Крайна) не”. Многократно доказва готовността си за саможертва в името на родината, а със смъртта си за сетен път я потвърждава. В битката при Прахово в Крайна през 1810 г., където загива храбрият Танасие Чарапич, за безстрашния Велко се говори, че връхлитал върху турците и излитал жив и невредим, дори спрял с дрехите си гюле⁴².

Героично е решението на Велко през 1813 г. да отбранява град Неготин, където 3000 защитници се отбраняват срещу 16 000 на турска войска. Поведението му е показателно с храброст и мъжество, а неговата героична смърт дава живот на много предания в културната памет на съвременниците. Градът е отбраняван без муниции и без военна подкрепа отвън. Велко нарежда кандила, лъжици и чинии, дори църковни утвари да се претопят за куршуми и гюлета. Улучен от турски снаряд на бойната линия, загива с юнашка смърт. Погребан е тайно край църквата в Неготин, за да не се обезкуражат защитниците на града. Цели 3 дена роднините му – двамата му братя и съпругата му Чучук Стана крият смъртта на Велко⁴³.

Велко Петрович е истински хайдутин, единствено и докрай запазил хайдушкия порив. Както пише Вук Караджич „бил е истински хайдутин, и тази титла е носил и се е гордял до своята смърт. Като истински юнак, и когато си е струвало, не е умеел на лъже”⁴⁴. Той става символ на постигнатия победата народен закрилник, илюстрира реализирания след народната свобода хайдутин, който в борбата за отхвърляне на Османското царство се ръководи от хайдушката практика.

Хайдушките правила и четническият живот са същността на Велко Петрович. Те са неговият отличителен белег и често не съвпадат, дори са в разрез с изискванията и условията на живот в свободна Сърбия. Няма по-подходящ пример от живота на хайдут Велко, който да показва несъответствията на четничеството и на хайдушката практика във въстанието за освобождение от османска Турция и в

борбата за създаване на националната държава. Неговият живот, при цялата храброст и героизъм е колоритна алтернатива на идеята на В. Левски за планирана и организирана подготовка на въстание, за масова съпротива и борба против Османската империя и чуждото владичество.

Не е изключено именно живота на хайдут Велко да се явява моделът, който окончателно откъсва Васил Левски от четническата тактика, за да го ориентира да работи „по новому“ за освобождението на отечеството, както сам пише в писмо до Панайот Хитов през зимата на 1868 година. Новите идеи идват след като Апостолът на българската свобода Васил Левски участва в четата на Панайот Хитов като знаменосец от април до август 1867 г., когато се запознава на практика в хайдушкия живот. “По новому” ще рече с предварителна комитетска организация, вместо неограничаваните хайдушки волности и своеволни прояви. Тези нови идеи се проявяват в началото на 1868 година и цялостно са развити през есента на 1870/1871 г. в „Наредата на работниците за освобождение на българския народ” като принципно, теоретично отрицание на четничеството и модела на поведение на хайдут Велко.

Възможно ли е Васил Левски да използва мита и спомените за хайдут Велко, със случаите за безпримерен героизъм и неконтролируемо противопоставяне на заповеди, съпротивата на канони, догми и общоприети правила на поведение и субординация, за да достигне до нова форма на организиране на борбата за освобождение. Теоретично това е възможно до зимата на 1867/1868 година по време на двата му престоя в Сърбия, които общо възлизат на около 2 години. По време на Първата легия от 1862 г. В. Левски освен в Белград живее през август 1862 г. известно време и в Крагуевац, а след това се връща отново в Белград⁴⁵. Белград и Крагуевац са двете столици на сръбското княжество, в които има културен и политически живот, свързан с двете сръбски въстания. Крагуевац е столица на сръбското княжество от 1818 до 1841 г. Както в Белград, така и в Крагуевац излизат вестници, списания, работят библиотеки и музеи, където може да се намерят данни за героя на Първото сръбско въстание – Велко Петрович. Не е за подценяване и културната памет на сърбите, която в конкуренцията между двете династии (на Кара Георги и на

Обреновичи) през XIX век, често и подробно разказва за събитията от Първото сръбско въстание и неговите герои.

По време на втория престой в Сърбия от август 1867 г. до май 1868 г., Левски отново е в Белград във Втората българска легия. Групата им преминава на сръбска територия край Княжевац, където остават двадесетина дена⁴⁶. Престоят в Белград е в продължение на няколко месеца от септември 1867 г. до април 1868 г., когато потегля за Румъния, минавайки през град Зайчар⁴⁷. Напълно възможно е през двата периода на престой в Сърбия, той да е научил, прочел или разговарял за националния герой хайдут Велко. Левски живее в градове, където има библиотеки в години, когато излизат вестници, списания и книги за героите от Първото сръбско въстание. Логично е да се предположи, че той ако не да прочете, то тук ще участва в разговори за живота и подвизите на хайдут Велко.

От друга страна, Васил Левски е в райони, където се е сражавал и хайдут Велко – Белград, Зайчар, Княжевац, Ниш. Не трябва да се изпуска предвид и третата възможност за комуникация – личното познанство с Г. Раковски, който като ръководител на Първата сръбска легия в 1862 г. му дава определението “Левски”, с което става и негов кръстник. Г. Раковски когато издава поемата „Горски пътник” през 1857 г. знае за хайдут Велко и се интересува за него, търси повече сведения. Пет години по-късно, пребивавал в Сърбия и Белград във всички случаи е задълбочил информацията за него. Точно тази информация той би споделил с младите българи, дошли на военно обучение в Легията, където е и В. Левски. Войводата Панайот Хитов, с когото Левски идва през 1867 г. идва в Белград, освен във Втората Легията като сръбски поданик и пенсионер има възможност да общува със сръбското население, да разговаря в хана и гостилницата, които държи в Белград.

Като работна хипотеза може да се приеме, че новата освободителна стратегия на Левски от 1868 г. за организирана предварителна подготовка на населението за въстание, посредством издигане ролята на местните комитети може да е формулирана, под въздействието на героичния живот и храбрите подвизи на хайдутина Велко Петрович. Силното въздействие и примера на парадигмата „хайдут Велко” има възможности да въздейства в посока на идейното израстване

на Васил Левски. Може би не случайно през 1868 г., когато тръгва за Румъния поема по пътя за град Зайчар и тимошкия край, които са места на паметта за героя Велко хайдутин? Току-що е излязла от печат книгата със спомените на Матия Ненадович, за които по-горе става дума. Може би след писмото до руския консул в Пловдив Найдено Геров от 1 февруари 1868 г., където отбелязва първите мисли за отхвърляне на четническата тактика, на хайдучката независимост и непредвидимост, В. Левски ще види родния край на Велко Петрович, към когото изпитва нееднозначни чувства⁴⁸. Преклонението пред безстрашния дух и героизъм на хайдут Велко леко се стъписва от неговата прекалена самостоятелност, неподчинение и високомерно отхвърляне на всякакви правила и регламенти извън хайдучките.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Милићевић, М.** Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба. XXVII Књига. Чупичеве задужбине. Београд, 1888, с. 748–749.

² Пак там, с. 749. Това изказване е около 1860 г.

³ **Караджић, В.** Живот и обичаји народа српскога. Политика народна књига. Београд, 2005, с. 168.

⁴ **Ђоровић, Вл.** Историјски лексикон. Предговор Ненад Љубимковић. Београд, 2006, с. 353.

⁵ Има изследвания за Југоисточна Србија на Владимир Стојанчевич, но с много малко информација за хайдут Велко. Вж: **Стојанчевић, Вл.** Југоисточна Србија у XIX веку (1804–1878). изд. „Просвета” Ниш, 1996, с. 69; **Лилић, Б.** Историја Пирота и околине. 1 део: Пирот у периоду турске власти 1804–1878. Пирот, 1994, с. 49, 54 и др.

⁶ **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у творь. Анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку. Институт за књижевност и уметнос. Београд: Фонд “Први српски устанак”, Аранђеловац. Београд 2007, с. 46.

⁷ **Карађић, В.** Даница. Забавник за годину 1826, год 1, с. 77–100.

⁸ **Стевановић, М.** Хајдук-Велько и његова браћа. Пожаревац, 1993; изд. е книга от **Станисављевић, В.** Хајдук Велько у народной песни. Београд, 1988; Българско народно творчество. Т. 2, Български писател, София 1961, с. 123, 196, 198, 571, Българско народно творчество. Т. 3, Български писател, София, 1961, с. 401, 409 и др.

⁹ **Ненадовић, М., Ненадовић, Ј.** Мемоари протге Матие Ненадовића. Београд, Државној књигопечатњи, 1867, с. 277–278 „Едва ли хайдут Велко би загинал тук, ако бе послушал Кара Георги да не се затваря в Неготин, а да изпразни цяла Крайна, жените и децата на изток към Поречка Река и Майданпек към планините, считани за непроходими и непобедими.... Това са планини стръмни и високи, за един час се изкачваш към билото и за един час слизаш до поток, и отново пак същото. Освен това пътя е само завои и трябва да се върви един след друг, дори конете някъде само могат да вървят един до друг. А растителността покрай пътя е гъста като коноп – нищо не се вижда освен небето над теб.“

¹⁰ Пак там, с. 280. Тогава М. Ненадович и съветник Стеф. Стоянович, като представители на Съвета идват на сръбската граница да поздравят княз Милош Обренович след срещата му със султана в „Казанлук“. За мен е неизвестно дали в случая не става дума за Казанлък.

¹¹ Вж. **Милићевић, М.** Поменик знаменитих..., с. 739–75; **Милићевић, М.** Кнежевина Србија. Београд, 1876, с. 889–903; **Милићевић, М.** Додатак поменику од 1888. Београд, 1979, с. 198.

¹² **Милићевић, М.** Поменик знаменитих ..., с. 163.

¹³ **Гавриловић, А.** Знаменити Срби XIX века: 1800–1900. Год. 1. Накладна и штампа Србске штампарије (деон. друштво), Загреб, 1901, с. 37–38; **Гавриловић, А.** Знаменити Срби XIX. века: 1800–1900. Год. 2. Накладна и штампа Србске штампарије (деон. друштво), Загреб, 1903; **Гавриловић, А.** Знаменити Срби XIX. века: 1800–1900. Год. 3. Накладна и штампа Србске штампарије (деон. друштво), Загреб, 1904 г.

¹⁴ **Ранке, Ј.** Историја Српске револуције. Део први. Прев. Ст. Новакович, Државној штампарији, Београд, 1864, с. 130–131.

¹⁵ **Караджић, В.** Преписка I, 249–250. Цит. по **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору. ..., с. 101.

¹⁶ **Мария** е племенничка или братовчедка на войводата Станое Главаш, която била изоставена, защото не иска да се грижи за х. Велко и другарите му в четата, когато идват да се крият през зимата в дома ѝ. След време Велко отново се връща при нея за известно време, вероятно поради намесата на войводите от Съвета, но пак се връща при Чучук (Малка) Стана. Бракът с невръстната девойка Стана е узаконен от православната църква и от администрацията на Кара Георги срещу 2000 гроша. Вж. **Караджић, В.** Живот и обичаји народа српскога, Политика Народна књига, Београд 2005, с. 169.

¹⁷ Едно от последните издания е **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору. ..., с. 14, 46, 66, 101–105, 108, 113, 127, 128, 134–136, 153–157, 159 и др.

¹⁸ **Рачева, В.** Хайдут Велко Петров(ич) на синура на българо-србските политически одношения в зората на балканския национализъм. – В: Минало, 2008, № 4, с. 32–24.

¹⁹ Пак там, с. 32.

²⁰ Пак там, с. 38.

²¹ **Станисављевић, В.** Хајдук Велько у песми на четири језика, Развитак, 2. Зајечар, 1987, с. 88, 89; **Стевановић, М.** Хајдук-Велько и његовабраћа. Пожаревац, 1993; изд. е книга от **Станисављевић, В.** ХајдукВелько у народној песми. Београд, 1988; Българско народно творчество. Т. 2, Български писател, София 1961, с. 123, 196, 198, 571, Българско народно творчество. Т. 3, Български писател, София 1961, с. 401, 409 и др.

²² **Пешић, Р.** Хајдук Велько у народном певању и приповедању. – Развитак, 4–5. Зајечар, 1983, с. 62; **Станисављевић, В.** Хајдук Велько у епско јпоезији. – Развитак, 3. Зајечар, 1983, с. 82.

²³ **Дурлић, П., Бојковић, Б.** Влашка песма о хајдук Вельку из Тополнице у Поречкој Реци. – Развитак, год. XLIV, број 215–216. Зајечар, 2004, с.58-64.

²⁴ Сава Јанковић (записивач), ХајдукВелько и СтојанАбраш, (влашка народна песма), ХајдукВелько (одломци влашке народне песме). – Развитак, 2, Зајечар, 1970, с. 54–59; Јован Пејкић, Влашка верзија песме о Хајдук Вельку Петровићу. - Развитак, 1, Зајечар, 1980, с. 75–76; Драгослав Девић, Народна музика Црноречја. Београд, 1990, 33 – нотен запис с № 56, с. 177. (цит по **Дурлић, П., Бојковић, Б.** Влашка песма ..., с. 58–64.)

²⁵ **Милићевић, М.** Кнежевина Србија, Београд, ..., с. 1009.

²⁶ **Рачева, В.** Хайдуг Велко ..., с. 34 бел.7, с. 35–36, бел. 9,10, 11,12, 13.

²⁷ **Милићевић, М.** Поменик знаменитих..., с. 739.

²⁸ **Рачева, В.** Хайдуг Велко..., с. 38.

²⁹ Историја српског народа. Пета књига, први том: Од Првог српског устанка до Берлинског конгреса 1804-1878. Треће издање. Београд, 2000, с. 44, 47, 49–50.

³⁰ Историја српског народа, пета књига, ..., с. 52, 61, 71.

³¹ **Милићевић, М.** Поменик знаменитих..., с. 747.

³² Пак там, с. 740.

³³ Историја српског народа, ..., с. 26.

³⁴ **Милићевић, М.** Поменик знаменитих ..., с. 740

³⁵ **Нинкович, Н.** Жизниописанија моја (1807–1842), прир. Тома Поповић, Матица српска, Нови Сад,, 1972, с. 57. Цит по **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и утвору..., с. 66.

³⁶ **Милићевић, М.** Поменик знаменитих..., с. 742.

³⁷ Пак там.

³⁸ **Карадџић, В.** Живот и обичаји народа српскога, ..., с. 163. По подробно у **Милићевић, М.** Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба. XXVII Књига. Чупичеве задужбине. Београд, 1888, с. 742.

³⁹ Казивања савременика, мемоарска грађа о Првом српском устанку..., с. 176; **Ненадовић, М.**, с. 180; **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору..., с. 102.

⁴⁰ Вук, Даница, 69. Цит. по **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору ..., с. 102.

⁴¹ Голубица, 98–100. Цит. по **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору ..., с. 103.

⁴² Ненадовић, II, 130. Цит. по **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору., с. 104.

⁴³ Вук, Даница, 74. Цит. по **Златковић, Б.** Први српски устанак у говору и у твору..., с. 104.

⁴⁴ **Карадџић, В.** Живот и обичаји народа српскога, ... с. 168.

⁴⁵ **Караиванов, П.** Васил Левски по спомени на В. Караиванов. Издавателство на Отечествения фронт. С., 1987, с. 130 .

⁴⁶ Пак там, с. 120–121.

⁴⁷ Пак там, с. 148–149.

⁴⁸ Вж. Писмото до Н. Геров. Пак там , с. 123.

ЛИТЕРАТУРА

Българско народно творчество. Т. 2, Български писател, София, 1961.

Българско народно творчество. Т. 3, Български писател, София, 1961.

Гавриловић, А. Знаменити Срби XIX века: 1800–1900. Год. 1. Накладна и штампа Србске штампарије (деон. друштво), Загреб, 1901.

Гавриловић, А. Знаменити Срби XIX века: 1800–1900. Год. 2. Накладна и штампа Србске штампарије (деон. друштво), Загреб, 1903.

Гавриловић, А. Знаменити Срби XIX века: 1800–1900. Год. 3. Накладна и штампа Србске штампарије (деон. друштво), Загреб, 1904.

Дурлић, П., Бојковић, Б. Влашка песма о хајдук Вељку из Тополнице у Поречкој Реци. – Развитак, год. XLIV, број 215–216. Зајечар, 2004.

Златковић, Б. Први српски устанак у говору и у творь. Анегдоте и сродне приповедне врсте усмене књижевности о Првом српском устанку.

Институт за књижевност и уметност. Београд: Фонд “Први српски устанак”, Аранђеловац. Београд 2007.

Историја српског народа. Пета књига, први том: Од Првог српског устанка до Берлинског конгреса 1804–1878. Треће издање. Београд, 2000.

Карађић, В. Даница .Забавник за годину 1826, год 1.

Караджић, В. Живот и обичаји народа српскога. Политика народна књига. Београд, 2005

Караиванов, П. Васил Левски по спомени на В. Караиванов. С., Издаштво на Отечествениа фронт, 1987.

Лилић, Б. Историја Пирота и околине. 1 део: Пирот у периоду турске власти 1804–1878. Пирот, 1994.

Милићевић, М. Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба. XXVII Књига. Чупичеве задужбине. Београд, 1888.

Милићевић, М. Додатак поменику од 1888. Београд, 1979.

Милићевић, М. Кнежевина Србија. Београд, 1876.

Ненадовић, М., Ненадовић, Ј. Мемоари проте Матије Ненадовића. Београд, Државној књигопечатњи, 1867.

Пешић, Р. Хајдук Вељко у народном певању и приповедању. – Развитак, 4-5. Зајечар, 1983.

Ранке, Ј. Историја Српске револуције. Део први. Прев. Ст. Новаквич, Државној шампарии, Београд, 1864.

Рачева, В. Хайдут Велко Петров(ич) на синура на българо-срѣбските политически отношения в зората на балканския национализъм. – В: Минало, 2008, кн. 4.

Стевановић, М. Хајдук-Вељко и његова браћа. Пожаревац, 1993.

Станисављевић, В. Хајдук Вељко у народной песни. Београд, 1988.

Станисављевић, В. Хајдук Вељко у епско јпоезији. – Развитак, 3. Зајечар, 1983

Станисављевић, В. Хајдук Вељко у песни на четири језика. – Развитак, 2. Зајечар, 1987.

Стојанчевић, Вл. Југоисточна Србија у XIX веку (1804–1878). изд. „Просвета” Ниш, 1996.

Ђоровић, Вл. Историјски лексикон. Предговор Ненад Љубимковић. Београд, 2006.